

IN MEMORIAM

Norberto Bobbio: el dubte, entre la malenconia i el compromís

Jordi Casassas i Ymbert

UNIVERSITAT DE BARCELONA

Ha mort un altre referent de la cultura europea contemporània; la sensació és d'orfandat creixent, cosa que ens indica fins a quin punt les ideologies no han mort; tampoc la història ha arribat al seu final. La llarga trajectòria vital, acadèmica i intel·lectual de Norberto Bobbio (Torí, 18.10.1909-9.1.2004) sobrepassa en molt les possibilitats d'aquesta nota; és per això que només destacaré uns quants trets que em semblen més rellevants per al camp de la història cultural i dels intel·lectuals que centren les nostres preocupacions historiogràfiques.

És cert que els grans treballs acadèmics de Bobbio, de fet els inicials, van estar íntegrament dedicats a la filosofia del dret (cal dir que mai va abandonar la docència universitària des que la començà el 1934). Però allò que farà de Bobbio un punt de referència en el debat cultural polític italià (i en grau menor, europeu) del nou-cents és, d'una banda, el seu decantament cap a la filosofia política i d'aquí a la història del pensament polític i a la història de la cultura italiana contemporània; de l'altra, la seva pròpia evolució personal, permanentment explicada i reinterpretada en multitud d'articles, reculls, entrevistes, etc., que vol circular del compromís original

a l'exercici de la responsabilitat crítica i pública que segons ell ha de definir la tasca de l'intel·lectual.

Aquesta trajectòria envers un progressiu compromís públic, que sempre ha explicat molt bé, el traurà de l'estricta món de l'acadèmia i el portarà a la màxima significació i reconeixement, en relació amb el debat cultural europeu de la segona meitat del segle XX: en relació especial amb el debat contemporani que s'estableix entre la cultura i el poder; en relació amb la tasca crítica ("sembradora de dubtes") de l'intel·lectual enfront dels sistemes polítics i dels poders constituïts i, en definitiva, en relació amb la reflexió aprofundida sobre el paper desenvolupat pels intel·lectuals i les doctrines en el món actual.

La seva biografia tradueix molt bé tota la tensió intel·lectual i política de la crisi del segle XX. Per edat i per la seva condició d'italià, els primers passos els va haver de fer davant l'immens impacte del feixisme sobre la vida del país veí. No va tenir un paper resistent ni molt rellevant ni significatiu; però sí que va començar a sobresortir en els mitjans intel·lectuals: des de 1935 en la *Rivista di Filosofia*, que dirigia des de l'ombra el represaliat Piero Martinetti; des de 1942, a *Giustizia e Libertà*, que dirigia Franco Venturi, l'òrgan de l'intel·lectualista Partito d'Azione, al qual s'adhereix; des de 1944, col·laborant a *L'Ora dell'Azione*, portaveu clandestí del Front dels Intel·lectuals.

D'aquesta activitat, que culmina en aquests anys 1944-1945 que ell considerarà sempre com el veritable colze històric de l'Itàlia contemporània i també en la seva biografia (el llibre que assenyala aquesta frontera és *La filosofia del decadentisme*, 1944), en destacaria dos elements que em semblen fonamentals per a la posterior trajectòria de Bobbio. D'una banda, en el pla més acadèmic, la seva propensió al treball interdisciplinari, madurat al torinès Centre d'Estudis Metodològics que té per objectiu renovar el "discurs del mètode" i on col·labora amb físics, matemàtics, filòsofs, juristes i economistes. D'altra banda, la seva adhesió filosòficopolítica al que Carlo Roselli havia definit el 1930 com el "socialisme liberal", que havia tingut un focus d'irradiació important a l'Escola Normal de Pisa. Ell mateix dirà, molt més tard, que pertany a la generació intel·lectual que es manifesta en aquest moment en què pren definitiva consciència de "*l'obligació moral de prendre part en el debat polític*" (*De Senectude*, 1996, p. 162).

Aquesta filiació, d'un fons intel·lectual remarcable, el va portar a participar activament en la posada en marxa, a Venècia, de la Societat Europea de Cultura (1950), grup internacional animat pel seu amic Umberto Campagnolo, que no reconeixia l'Europa dividida pel "teló d'acer" perquè era una forma de perllongament de la guerra i que apostava pel coneixement cultural més enllà de les fronteres i per una forma d'utopia pacifista (en aquesta Societat hi participà, des de l'exili, el poeta Josep Carner). Aquest activisme va portar Bobbio a defensar un ideari basat en l'imperi del govern de les lleis (sent una clara admiració pel model polític anglès), el laïcisme, la democràcia real (l'única que permetrà la redempció de l'històric retardament italià), i oposar-se al radicalisme, al maniqueisme polític que només viu de la separació del món en dos blocs, al dogmatisme (que manifesten tant catòlics com comunistes italians), a tota política excessivament ideologitzada. Tota la vida es considerarà un moderat, allunyat dels extremismes i no considera bo haver resistit la dictadura feixista per caure en la nova forma comunista de dictadura: "*Al final de la guerra sabem molt bé que l'Estat soviètic era un Estat despòtic.*" (*Autobiografia*, 1997, p. 101).

Aquest activisme cultural dels anys cinquanta el portarà, segons manifestarà més tard, a prendre consciència de l'existència d'un problema dels intel·lectuals diferent del problema polític i a adonar-se de l'arítmia que es produeix entre la història política i la de la cultura i les idees. Aquest serà el medi que portarà Bobbio al camp de la història cultural i, molt especialment, a l'estudi del sector intel·lectual. El llibre que iniciarà aquest recorregut serà *Política i Cultura* (1955).

La producció de Bobbio acostuma a ser en forma d'articles i assaigs, més tard aplegats en forma de llibre. Així doncs, d'aquest conreu de la història cultural m'interessa destacar-ne tres: *Profilo ideologico del Novecento italiano* (1986); l'ampliació que fa a *Profilo ideologico del '900* (1990); i, finalment, a parer meu el millor dels seus reculls dedicat a la història dels intel·lectuals, *Il dubbio e la scelta. Intellettuali e potere nella società contemporanea* (1993). Les tres, però, parteixen d'una comuna preocupació: realitzar una història de les idees entesa com la història de la consciència que els intel·lectuals tenen del seu temps, de les categories mentals que utilitzen en la seva activitat, dels valors sobre els quals

condemnen o aproven i dels programes que formulen per mirar de transformar el món circumdant. Per a Bobbio es tracta gairebé d'una reflexió autobiogràfica; l'estudi del món intel·lectual lligat a l'estudi de la funció exercida pels intel·lectuals en la societat.

El perfil ideològic de la primera meitat del nou-cents italià (segons em sembla l'únic traduït al castellà), a part del valor d'aprofundir en l'estudi dels elements de fons que podrien caracteritzar la "ideologia italiana" sorgida de la crisi del vuit-cents, constitueix una dramàtica reacció en contra dels efectes (les causes immediates, el desenvolupament dels fets i les seves ràpides conseqüències) de les revoltes de 1968, que com a intel·lectual compromès en la lluita per la restauració democràtica post 1945 considerarà una espècie de "retorn a la barbàrie" esquerranista i un perillós menyspreu de la llibertat que podia destruir la llibertat mateixa.

Juntament amb Eugene Garin (per cert, nascut el mateix any que ell) i els seus llibres *La cultura italiana entre els segles XIX i XX* (1962) i *Intel·lectuals italians del segle XX* (1974), es pot dir que Bobbio és l'altre gran especialista italià en l'estudi del sector intel·lectual. A *Il dubbio e la scelta* el que fa és, precisament, estudiar els intel·lectuals com a sector diferenciat de la societat, fet que considera lícit quan es dóna la circumstància que els mateixos intel·lectuals s'entenen com a tal grup diferenciat i creuen tenir un paper també diferenciat de la resta de la societat i dels seus mecanismes polítics (p. 33).

Bobbio el que fa és constatar com aquesta consideració de grup és rebutjada a la tradició anglosaxona però, en canvi, és comuna a la tradició continental, fet que constata en diferents tradicions culturals i en les reaccions intel·lectuals davant la crisi del segle XX: a França amb Julien Benda, a Alemanya amb Karl Mannheim, a Espanya amb J. Ortega i Gasset, i a Itàlia amb B. Croce. Després d'estudiar aquests testimonis rellevants, Bobbio estudia la trajectòria del sector d'acord amb la por a la guerra, a les dictadures, a la barbàrie, etc. que obliga els intel·lectuals a supeditar-se ("*engagement*") a la política, cosa que produeix comportaments contradictoris propis dels intel·lectuals del fanatisme, de l'obediència i de la militància.

Queda, com a contrast, la seva pròpia vivència com a intel·lectual. El 1997 concretarà: "*No sé quina definició es pot donar d'intel·lectual ni si*

se'n pot donar cap; normalment, s'entén per intel·lectual aquell que encarna o que hauria d'encarnar l'esperit crític que no es tranquil·litza o no s'hauria de tranquil·litzar en el si de cap doctrina acomplerta o preconstituïda; el sembrador de dubtes, l'herètic per vocació, l'intolerant de cap disciplina, el conreador irreductible de qualsevol discerniment.” (Autobiografia, p. 178).

Això ho ha volgut practicar fins al final i, d'una manera o altra, s'ha convertit en la consciència política d'aquest liberalsocialisme al qual ara tots volem aspirar.